

ETT REPORTAGE FRÅN SKOKLOSTER - WRANGEL SPELADE SCHACK(?)

Under sommaren gjorde Lokal-TV-programmet Mitt i Schack ytterligare en djupdykning i svenskt 1600-talsschack- och kulturhistoria med ett reportage på Skoklosters slott. På bilden här invid står vi på slottets "baksida" och är beredda för en lång dags inspelningsarbete. Vi fick där hjälp av intendent Bengt Kylsberg med guidning i slottet och med mängder av bakgrundsfakta kring de tre schack/brädspele som finns bevarade på Skoklosters slott. Vi¹ fick också hjälp av Skoklosters bibliotekarie Elisabeth Westin Berg med guidning i biblioteket och fakta kring en fantastisk schackbok där.

Den ursprunglige slottsherren var Carl Gustaf Wrangel (1613-1676) som förutom Skokloster lät bygga det Wrangelska palatset på Riddarholmen i Stockholm och hade flera slott i Pommern, där han tillbringade mycket tid, och under en period också ett slott i Baltikum. Han sågs som en av de framstående personligheterna i Europa under första halvan av 1600-talet och innehade en lång rad prestigefulla titlar inom den svenska statsförvaltningen. Inte minst tog han över som befälhavare över de svenska trupperna i trettioåriga kriget 1646, det år då han blev utnämnd till riksråd. Redan två år tidigare gjorde han sin kanske mest spektakulära militära insats. Det var sjöslaget i Fehmer Bält 1644, som vi återkommer till lite senare.

¹Reportageteam: Adriana, Antonia, Amelia Krzymowska och Alfred, Albert Krzymowski samt Arne Johansson

Temat för reportaget på Skokloster var schack och brädspel från första halvan av 1600-talet och parallellerna med reportaget från Museum Gustavianum i Uppsala är många och bland möblerna på Skokloster kunde vi beskåda två exemplar av 1600-talets stora modetrend och statussymbol, nämligen två kabinettskåp. Det

ena (bild t.v.) var liksom konstskåpet i Uppsala, tillverkat i Augsburg och har det karakteristiska utförandet med faneringar i ebenholts och elfenben. Intarsia-dekorationerna på framsidan beskriver olika färdigheter en ung ädling bör behärska, från arm-
borstskytte till kurtis av unga damer, men också konsten att spela brädspel (se detaljbild nedan).

Det andra kabinettskåpet är ett Egerskåp översälat av den karakteristiska reliefintarsian. Båda skåpen är prakt-exempel på kabinettskåp från första halvan av 1600-talet och både Wrangels förmak där Egerskåpet står och det s.k. Kungsrummet utstrålar alla tänkbara tecken på rikedom och makt på europeisk toppnivå vid den tiden. Eger var en stad i Böhmen

vid den här tiden och heter idag Cheb och tillhör Tjeckien.

Ett av de tre schack/brädspelen som finns bevarade på Skokloster är tillverkat i Eger och har just den här typen av reliefintarsia. Det gjordes som en gåva till Wrangel med anledning av triumfen i sjöslaget mot danskarna i Fehmer Bält 13 oktober 1844, där Wrangel förde befälet över den svenska flottan som, inte minst med vindarnas hjälp, fullständigt krossade den danska flottan som nästan helt förintades där. Sjöslaget vid Fehmer Bält (eller Femern) ledde så småningom till freden i Brömsebro där Sverige fick Jämtland, Härjedalen, Gotland och dessutom Halland under 30 år, så det är inte så konstigt att Wrangel hedrades på olika sätt, bl.a. med denna "brädspelslåda", som köptes tillbaka till Skokloster för c:a 15 år sedan av en ättling till C.G. Wrangel. Vi ser den reliefprydda framsidan nedan t.v. där sjöslaget är avbildat och prytt av en banderoll som daterar sjöslaget.

Brädspelslådan är av typiskt snitt från den här tiden och schackbrädet återfinns på baksidan (se nedan t.h.). Det är smyckat med vanlig intarsia med mycket detaljerade bilder av blommor och frukter.

Insidan av brädspelslådan innehåller på sedvanligt vis själva brädspelet (backgammon i modernt språkbruk), där de triangelformade strukturerna är, passande nog, representerade av akterkastell och sjövidunder, allt gjort med fin intarsia (se nedan t.v.). Bilden t.h. visar den uppslagna lådan med tillhörande spelbrickor och de två bevarade tärningarna. Spelbrickorna är svarvade och dekorerade med olika djur och en del andra symboler. Svarvning var för övrigt en modesyssla i högre ståndskretsar under 1600-talet och långt in på 1700-talet och även Wrangel ägnade sig åt detta.

Det finns t.o.m. en svarvkammare på Skoklosters slott. Några schackpjäser har förmodligen aldrig funnits till den här "brädspelslådan".

En liknande brädspelslåda lär finnas i Dresden och man tillverkade ett antal olika brädspelslådor med reliefintarsia i staden Eger vid den här tiden. Ett finns t.ex. bevarat på Arts Institute i Chicago.

En andra brädspelslåda som finns bevarad på Skokloster ses på bilden nedan. Den är något större än vanligt (bredd: 515 mm, höjd: 160 mm, längd: 575 mm, enligt inventarieförteckningen) och mycket väl bevarat. Det är tidstypiskt för första halvan av 1600-talet och mycket påkostat i sitt utförande. Sargerna är snidade

konkava och intarsian är gjord med ebenholts, valnöt och elfenben. Spelbrickorna, som är bevarade, är svarvade (66-69 mm i diameter) i buxbom och ebenholts. Dessutom finns de två tärningarna bevarade och två tärningsbägare av horn.

På de två sidor som inte visas på bilden finns ett schackbräde (med ebenholts och elfenben) och, vilket är typiskt på brädspelslådor från den här tiden, ett kvarnspel.

Årsskriften från 1975 från Kulturen i Lund har en artikel av Jan Gerber som omnämner förekomsten av brädspel i Sverige under 15- och 1600-talen. Han ger där ett citat från en skrift från 1600-talets början av Laurentius Paulinus Gothus: "Brädspel är ett riktigt prästgårdsnöje". I Gerbers artikel om brädspel i den här årsboken återges också bilden nedan ur Olaus Magnus bok från 1555 om "De nordiska folkens historia" där en man och en kvinna ägnar sig åt brädspel. I bakgrunden i den här bilden ses faktiskt också något som troligen är ett schackbräde. Bengt Kylsberg gav oss också informationen att det i denna skrift rekommenderas att en kvinna bör spela brädspel med sin blivande man innan hon gifter sig med honom eftersom det avslöjar viktiga aspekter om hans karaktär.

Om brädspel var flitigt förekommande i Sverige under 1600-talet så är intrycket från de flesta källor att schackspel var ganska sällsynt och det är förmodligen signifikativt att spelen beskrivna ovan saknar schackpjäser. Det förekom ändå ett visst schackspelande på slotten och det tredje spelet på Skokloster innehåller också en vacker och exklusiv uppsättning schackpjäser.

Även detta spel är troligen från samma tid som de två andra och är även detta gjort som en "brädspelslåda", men i detta fall är det utsidan med schackspelet som utgör den viktiga delen. Schackbrädet omges av en mycket fin blomsterbård.

Spelet har getts en extremt exklusiv utformning och är helt fanerat med elfenben. Även pjäserna är svarvade och skurna i elfenben och av de två bilderna nedan framgår att pjäserna skurits med stor detaljrikedom.

De mörka fälten är gjorda av förgylld mässing med graverade dekorationer. Den vackra målade blomsterbården är också tidstypisk för 1630 och 1640-talen med sin "tulipomania" mm.

Några av pjäserna har mindre skador, vilket kan indikera att de blivit använda, men det som sticker ut mest på bilderna ovan är väl den röda springaren bland de "mörka" pjäserna. Man skulle kunna tro att den inte hörde dit, men det gör den. Att de andra mörka pjäserna är så pass ljusa beror på att de solblekts under de århundranden de stått framme, vilket tillsammans med de små pjässkadorna kan indikera att spelet verkligen använts. Att springaren (se detaljbild här invid) har bevarat sin originalfärg så väl beror på att den tidigt försvann och

legat gömd under golvplankorna ända tills staten tog över ägandet av Skokloster och startade renoveringar på 1960-talet. Man fann då den röda pjäsen och kunde identifiera den som den, sedan länge, saknade springaren! På detaljbilden kan man också tydligt se svaga rester av den röda färgen på de övriga pjäserna.

Wrangel var brett kulturellt intresserad och bland hans "bisysslor" märks förutom intresset för svarvning också ett stort intresse för boksamlande. Han hade agenter som köpte in böcker och konstföremål åt honom. Bl.a. vet man att han köpte in många böcker som var tryckta i Leipzig i början av 1600-talet. Vid hans död omfattade boksamlingen 2400 volymer, vilket var en mycket stor boksamling vid den tiden.

Biblioteket ligger i den översta våningen i slottet och har en fin (senare) inredning med bokskåp med en sorts gallerdörrar som tillåter luftcirkulation. Biblioteket (se bild nedan) är ouppvärmst och i januari 2010 uppmättes en temperatur på -10 C i biblioteket. Det bedöms som helt acceptabelt för böckerna. Det som bör undvikas däremot är kombinationen av fukt och värme.

Skoklosters bibliotek omfattar idag flera olika avdelningar där Wrangels boksamling utgör en del tillsammans med avdelningar som utgörs av flera andra samlingar,

bl.a. Per Brahe den yngres boksamling från Visingsborgs slott. Per Brahe den yngres son Nils Brahe var gift med en av Wrangels döttrar och en del av Wrangels boksamling splittrades vid hans död varvid en del just hamnade hos Per Brahe d.y., så vid dennes död i slutet av 1600-talet hamnade hela hans bibliotek på Skokloster och en del av Wrangels samling återbördades därmed till sitt ursprungshem.

Det fina schackspelet på Skokloster och det faktum att man i hovkretsar i Europa ofta ansåg schack som något en kulturellt bildad person skulle kunna spela, gör det troligt Wrangel hade åtminstone någon kunskap om spelet, men en undran vi hade vid besöket på Skokloster var om det skulle gå att hitta något spår av detta också i hans boksamling. Vi fick hjälp av Skoklosters bibliotekarie Elisabeth Westin Berg att söka igenom samlingarna och en mycket intressant bok dök upp, men inte i avdelningen med Wrangels samling utan i den som härstammar från Visingsborg, d.v.s. från Per Brahe d.y., och som kom till Skokloster i slutet av 1600-talet. Huruvida denna bok också kom från Wrangels samling från början är oklart, men boken är tryckt

i Leipzig år 1617 och ger intryck av att vara i (det närmaste) nyskick. T.o.m. den s.k. titeletiketten är bevarad. Denna är en liten pappers-lapp som kan vikas ut framför bokens förgyllda snitt så att boken skulle ställas i hyllan med det eleganta guldsnittet utåt och att bokens titel ändå skulle framgå av denna lilla etikett.

Bokens titel är "Das Schach oder König-Spiel" med tillägget "von Gustavo Seleno in vier unterschiedene Bücher...". Titeln kan alltså översättas till "Schack

eller Kungsspelet av Gustavus Selenus i fyra separata böcker. Vi får också upplysningen att det ingår illustrerande kopparstick och att det avslutningsvis ingår en beskrivning av "det mycket gamla spelet Rythmo Machia".

Författarnamnet är en liten bokstavslek. Det är en pseudonym som döljer den verkliga författaren vars namn var Augustus, med tillägget, den yngre och han var Hertig av Brunnschwic-Lüneburg. Han föddes 1579 och blev hela 87 år gammal.

Hans andra stora intresse var kryptografi och han gav ut en bok i det ämnet 1624, men redan 1616 gav han ut sin schackbok vars andra upplaga (eller snarare andra tryckning) från år 1617 den här aktuella boken kommer ifrån. Man kan redan redan här ana intresset för kryptering då namnet Gustavus är ett anagram där han kastat om bokstäverna i sitt riktiga namn Augustus och gjort om ett u till ett v. Efternamnet Selenus är en lätt omskrivning av den grekiska mångudinnans namn.

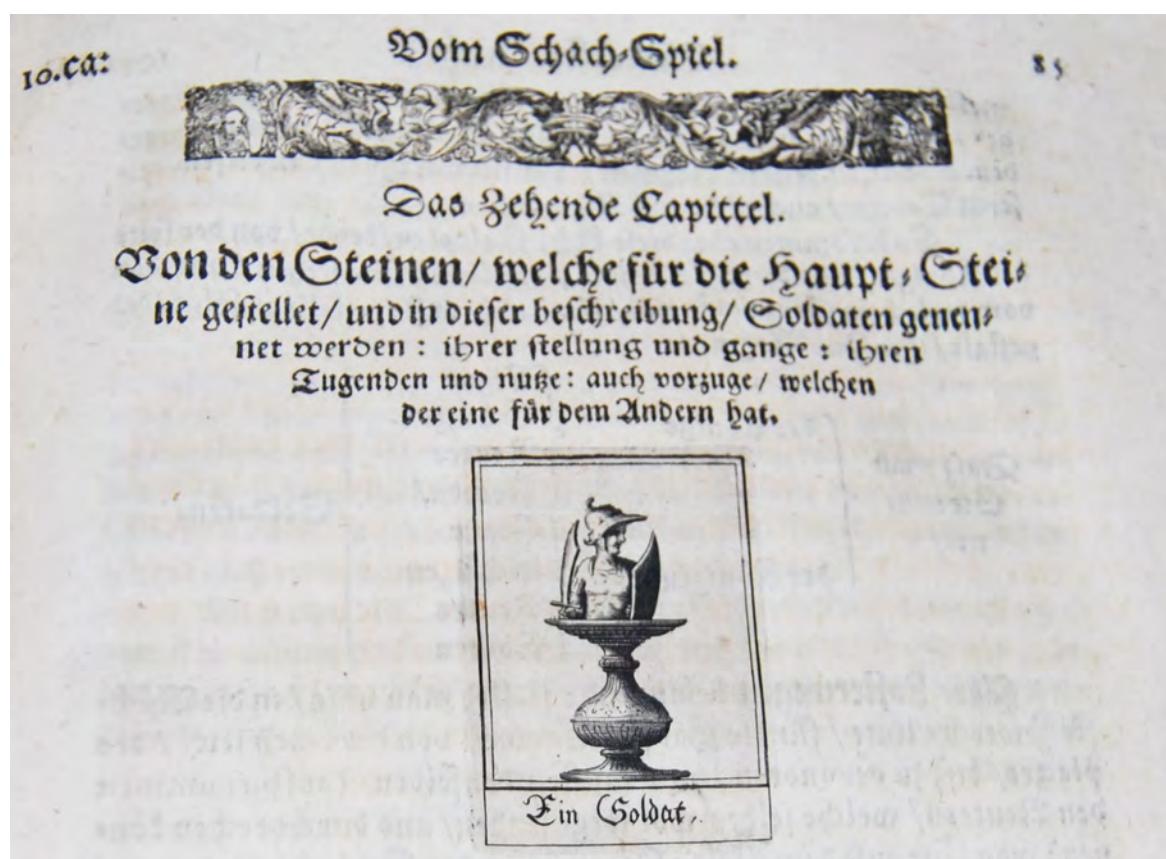
Detta var den första tryckta schackboken i Tyskland och den första delen, eller boken (se bild t.v. nedan), är den som anges som en beskrivning av schackspelet. Den är i huvudsak en översättning Ruy Lopez 1584-bok, dvs den på italienska. Selenus bok innehåller också en hel del schackhistoriska tillägg och en beskrivning av den udda byn Ströbeck där schack spelat en stor roll i samhället och i skolan

från tidig medeltid ända till idag. Illustrationerna är många och bland kopparsticken finns också ett blad som i detalj talar om hos vem boken är tryckt (se bild ovan t.h.).

I schackdelen behandlas de olika pjäsernas roll och kapitlet om bönder inleds med titel och illustration som återges nedan.

Om Wrangel införskaffade denna bok eller inte är svårt att avgöra och med tanke på det extremt fina skick boken är i, verkar det i alla fall som han inte kan ha studerat den speciellt flitigt.

Arne Johansson